

3 1761 08678612 6

PG
3948
K6D65
1896
c.1
ROBARTS

Purchased with funds
donated by
Petro Jacyk
Educational Foundation

79.

6.494

32

ДЛЯ ЗАГАЛЬНОГО ДОБРА.

ОПОВІДАННЯ

Михайла Коцюбинського.

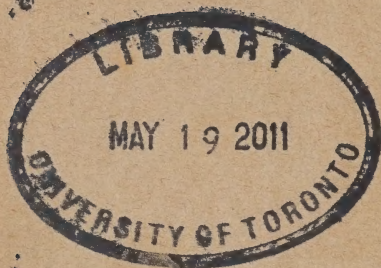
пош

Відзначене премією на конкурсі речей "Зорі".

ЛВІВ. 1896

КОШТОМ АВТОРА.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка.
під зарядом К. Ведиарського.

I.

Перший грім.

Замфір Нерон, славний тридцятилітній Молдаван, допив з глиняного глечика решту вина і встав зза стола. З усмішкою задоволення від сьвятного обіду, що грала на червоному, загітому стравою та вином обличчю, він звернув ся до жінки:

— Порай ся швидче, Маріоро, бо поїдемо на виноградник, а я тим часом запряжу коні.

— Добре, — відповіла молодиця, поправляючи широке мідяне наруччє, що саме розцібнуло ся на її темній, немов спижовій руці.

Але не встигла вона ще зацібнути наруччя, як почула, що круглий, на пів аршина заввишки стіл — „мас“ звалив ся їй на коліна, а посуда з брязкотом розкотила ся по сїнях, де задля хатньої духоти звичайно обідають у літку Молдавани.

— Помалу ви, потерчата! — скрикнула налякана Маріора, притримуючи стіл рукою.

Винуватці тої катастрофи — два хлопчики літ семи-осьми та п'ятиліток дівчинка — наче не чули сердитого матиного поклику. З іскрами ра-

дості у чорних оченятах, з веселим покликом: „їдемо, їдемо, на виноградник їдемо!“ вони зірвались зза стола та покопотіли за батьком до стайні, вимахуючи недоїденими грудками мамалиги.

— Це кара Божа, ті діти! — вибухнула Маріора, збираючи розкидану по сїнях посуду. — Ви не їсте мош-Діма? ¹⁾ — раптом звернулась вона до сивого, аж білого діда, чоловікового батька, що сидів за столом, безпритомно усміхаючись сивими мутними очима.

— Ні, спасибі, я наїв ся, — тихо відповів мош-Діма, піднімаючи з долівки перекинутого глечика.

Молодиця заметушилась: позбирала посуду, внесла до хати решту мамалиги, витерла триногий мас та поставила його боком під стїну.

Її повольні рухи, землистого колїру обличчє, опущені до долу кутики уст — свідчили про перевтому, а зігнутий, наче під важким гнітом, стан робив цю двадцятипяти-літню жінку старою бабою. Тільки чорні з поволокою орієнтальні очі блищали огнем під тонкими, зведеними до купи бровами, говорили про цілі скарби затаєної нервової сили.

Зробивши в хаті лад, Маріора перед зеркалом обсмикнула рівні широкі рукави тонкої бомбакової сорочки, що за кожним рухом відкривали її спижові руки з мідяними та скляними наруччями, поправила здоровий золотий дукач на шиї та глянула на свою коротеньку корсетку з шнуровицями, наче міркуючи, чи не треба взяти чого теплішого

¹⁾ мош-Діма = діду-Діма.

у дорогу. Але червцеве сонце, снопом цілим глянувши у загіртоване вікно, пригадало їй, що на дворі спека, а на тій спеці чекає, певно, на неї чоловік з запряженими кіньми. Маріора вийшла з хати.

На призьбі сидів мош-Діма, оточений курами та качками і, з безпритомною усмішкою божевільного, пригоршнею сипав на землю покришену мамалигу, на яку з галасом накидались його пірнаті приятелі.

Маріора зпід долоні глянула в сторону повітки.

За хвилину заторохтіли колеса, і Замфір, ледве здержуючи гарячі коні, заїхав під хату новим, на залізних осях, мальованим возом — „каруцою“. З зеленого васага виглядали щасливі обличчя дівчорі.

Маріора сіла — і коні, зігнувши від натягнених віжок шиї, помчались улицею, збиваючи цілу хмару куряви. Собаки зіраями вибігали з дворів, з скаженою гавкотнею бігли за каруцою, кидались коням під ноги. Причепурені задля неділі Молдавани придивлялись зпід долоні до Замфірової підводи, поцмокуючи з задоволення.

І справді любо глянути на ставну постать Замфірову, з гордим, як у римського патриція обличчям, з міцним станом, тісно обхопленим золотом мережаним „іліком“, що відкриває широкі рукави білої сорочки, зпід котрої видко кремезні, з грубими від напруги жилами, руки. Блискучі, чорні очі Замфірові, його довгасте, повне обличчя, облямоване низько стриженою чорною бородою — так і сяють ся задоволенням, так і сяють гордощами, наче звіщають мирови, що Замфір тепер

справжній хазяїн, не згірш від других. Оцими самими руками, котрими натягує тепер ремінні віжки, заробив він увесь свій статок, все те, що зрівняло його з першими хазяями, чому тепер не оден зазорить. Тому то так згорда й поглядає він на стрічних, так весело посвистує на свої ситі, у ремінних шорах коні, щó вилискуючи чорною шерстю та круто вигнувши шії, легко, мов пірце яке, несуть здорову каруцу поміж очеретяними тинами вузької вулиці.

Минули село. Замфір ступою поїхав берегом Прута. Тут глянув на нього зза річки широкий простір зелених плавнів, замріли в далині закордонні села. На румунському боці три пари волів тягло канатом проти води здорове червоне судно. Біла корогва на щоглі тріпалась в повітрі, поблискуючи до сонця. Високий засмалений стерник у червоному фезі налягав на стерно. Біля нього сидів білий кудлатий пес і дивився на берег. Вище, в далекому коліні річки, під крислатими вербами, тихо посувалися за водою плоти, наче низка чорних острівців на блакитному поверсі річки. Вітер доносив звідти уривки жвавої коломийки, якою розважалися на чужині плотарі Галичани.

Діти помітили на судні собаку і висунулись з васага.

— Мамо... мамо! а гляньте, який гарний песик! На цю-цю! на!

— На місце! — скрикнув ураз батько, обернувшись до дітей.

Зза гори саме виїхав віз, наладнований жінками та діворою і нагнав Замфіра. Молдавани замінялись поглядом — і вмиць, немов зрозумівши

оден-одного, підскочили на місці, пустили віжки, гукнули на коний... Коні, почувши волю, шарпнулись з копита, витягли ся — і помчались стрілою на випередки, згинувши незабаром в густій хмарі куряви. Лиш інколи, коли сильніший повів вітру відносив на бік куряву, видко було оддалік дві каруци, одну bliще, другу далі, що немов п'яні хитали ся з боку на бік від скаженого гону...

Дітвора вчепилась ручками за васаг... Чорні очіці блищать щастєм... Ах, так добре, захоплює дух, летиш, здаєть ся, кудись далеко, відірвавшись від землі... Верби, садки, гори наче женуть ся назад, у село, наче кружать ся, обхоплені якимсь шаленим коловоротом... Мама сьмієть ся з задоволення, тато, той добрий „татіка“ раз-у-раз підплигує, вимахує рукою та, мов вітрилом на щоглі, має білим рукавом сорочки... Коні повитягались, як змії, запінились, а не дають ся випередити, хоч задня підвода вже близько, от-от черкнеть ся кіньми передних коліс... Ні, таки наші взяли гору, таки ми попереду... Ті вже далеко лишили ся, спиняють коні...

Замфір стягнув віжки, коні зменшили біг, а врешті стали. Замфір витер рукавом упріле чоло, скочив з каруци і з виразом гордоців на розпаленому гоном виду поплескав гарячих коників по шії.

Приїхали.

За хвилину діти з галасом вскочили у виноградник, випереджаючи матір. Замфір розпріг коні і пустив на пашу попід садом.

Зараз від дороги, загороджений очеретяним тином, починав ся Замфірів виноградник. Роскішні

крислаті кущі з буйною лозою, обліплені лапатим листом, вкривши підгірре, спинались на гору, звисали гірляндами над жовтим проваллем, що мов глибока зморщка на чолі, перетинало насмо гір. Тоненькі, штучно вишлетені з очерету тини відділяли Замфірів виноградник від сусідніх, а буйна лоза, немов на перекір усім межам, перелазила через тини, спітталась вусиками з сусідніми лозами, по братерськи єдналась у зеленому морі виноградників. Здавалось, якась могутня зелена хвиля залляла підгірре шпичастих гір, плялась до гори, до тих жовтих шпилів, що дивились з своєї високости далеко за Прут, на плавні, на озера, на гірла, у далеку простору, повиту сизою імлою...

Зелене море листя грало долі всіми сутіннями барв, від чорно-зеленої до жовто-зеленастої; а згорі вторували тій мельодії барв безладня гармонія мідяних звоників отари, що паслась по горах, та тужлива чабанська сопілка...

Замфір дуже любив свій виноградник. Оця десятина землі, густо засаджена розкішними кущами, відділена від гори столітніми волоськими горіхами, делікатними жарделями та сіролистими айвами — дісталась йому ще від батька. То була дідизна, прадідизна може. З виноградником цим звязано так багато споминів. Ще дитиною бігав він там, з утіхою смакуючи солодкий виноград, зазираючи під кожен кущ, у кожен закуток. Все тут знайоме, все своє. Там під горіхами сховався він у сьвято з стрункою, чорноокою Маріорою, ще дівчиною тоді, — там посадив на щастє якийсь особливий ґатунок винограду — от, як розрісся

тепер розкішно! — а тут, хазяїном вже завів молодник.

Замфір присідає під кущем, обережно, з любовістю розгортає листя — то делікатне, ясно-зелене, покрите знизу білим пушком, то темне, блискуче, наче поливане. Там під листям цілі скарби, цілі купи розкішних китяг так і обліпили кущ, так і вгинають лозу під непомірною вагою. Є, зародив Господь, радісно беть ся Замфірове серце, а очі сьміють ся до здорових гірон.

— Татіка, татіка! а йдїть сюди! — гукає старший хлопчик. — Скільки тут „пóми“ [винограду] — страх!...

— Сюди, сюди, татика! — кричить з другого боку дівчинка: — в мене більше, навіть листя не видко!...

Замфір сяє. Не зазирати муть діти за чужі тини, у чужі руки. Буде своя „пома“, буде й вино. Тут саме вгідде для винограду, звідси бере він таке вино, як спирт. О, всі знають, яке вино у Замфіра Церона, тим то він і не возить його на торг... Самі кушці приїздять з готовими грішми, аби було що продавати. А доведеть ся продати більш у частину... Ну, та звісно, на те й ходить ся біля винограду, на те й працюєть ся, щоб мати користь... Дасть Бог, буде продати, буде й для себе. Вже-ж Молдаван не лишить ся без вина: змалечку звик.

Замфір ходить поміж кущами, де тичку очеретяну поправить, де лист зайвий оскубе, де лозину підв'яже. Правда, сьогодні неділя, не слід би робити, ну, та коло винограду не гріх, бо то хліб сьвятий, то дар Божий... О, тут гущина яка, сонця

не пускає, треба трохи пообщипувати листя... А тут лозина зайва, тільки сік марне тягне з бідного куща. Стяти її... Отак... А ось ірони похилили гіллячку, на землі лежать бідні, треба підняти, бо то шкода, бо то праця людська.

Ох, праця! Скільки то праці та клопоту взяв оцей клаптик землі! Ще батьки, а може діди лишили тут свою силу — бач, які здорові та розвішні корчі виплекали! А він сам — хіба він мало поклав тут здоров'я?

І згадуєть ся Замфірови, як він в осени мусять зібрати тички, підчистити лозу, закопати її в землю. Високо злітає здоровезна сапа, а на місци кущів виростають могилки. Спить зимою виноградна лоза, вкрившись могилками, а на весну треба визволити її, на світ вивести зпід землі, обчистити, на тички підняти... А почнуть кущі буряном заростати — знов сапа в роботі, знов мозолі на руках. І то не раз, не двічі... Виноград любить, щоб коло нього ходити. І ходить ся коло нього, як коло рідної дитини, і годить ся йому, за те-ж і звикаєть ся до нього, як до близької істоти, з життям котрої звязано власне життя, хліб, достаток... І такою дорогою стає тобі оця гнучка рослинка, що вміє віддячити за важку працю, за тверді мозолі...

А пора збирання винограду? — пригадує Замфір. Ну, це вже легка, празникова робота. Ціла родина бере уділ в тій праці. Любо тоді глянути на стиглу, прозору ягоду, що ледве стримує солодкий сік у тонкій шкурці. Дорослі з піснями стинають стиглі китяги в коновки та носять до бочки, а весела, замурзана солодким соком дівтора,

нишпорить попід кущами, вишукує непомічені ірона. Рікою ллється солодкий „муст“, починає грати — і тоді ціле село, від малих дітей до столітніх дідів — на підпитку...

От коли-б допоміг Бог зібрати виноград та продати вино. Треба-б взяти у пана яку „фальчу“ землі, бо без поля теж погано у господарстві. Що то Маріора скаже на цю думку. Але де вона? — скинув очима Замфір по винограднику.

Маріора стояла поміж кущами, мов у зелених рамцях, підперши рукою голову з замисленим обличчям.

— Маріора, а ти чого там зажурила ся? Бачиш, Господь послав нам дорід. Такого дороду я не помічав у наших сусід.

— Хвалити Бога! — зітхнула молодиця. — Та, бач, я думаю... люди гомонять...

— Про що люди гомонять? — підійшов до неї Замфір.

— Та кажуть, буцім то їздять по селах якісь доктори, щó псують виноградника. Кажуть, слабість якась завелась у виноградї, чи що, от вони й вирубують кущі та палять їх, ще й землю отрутою наповоають...

— Що? виноград рубають? — здрігнув ся Замфір: він сам чув про це, як їздив на торг у Рені. Палять, каже вона? землю трують? То й його добро, його батьківщину, хліб його мали-б знищити якісь там доктори? Зродузвіку цього не буде. То може й є слабість така на виноград, але тут, у їх селі, всі виноградники, хвалити Бога, здорові, родючі, на гарному ґрунті. Дурниця то, чутка ота. Та й люди у них не такі,

щоб пустили докторів на свої виноградники. Ого! насмілив би ся який вступити на його виноградник. Він би першого з рушниць застрілив, як собаку. Через труп його хіба-б переступили в садок, бо живий він не пустить туди. Ет, дурниці! Мало що люди плещуть.

Замфір махнув рукою.

Однак не вважаючи на той зневажливий рух, хмарка турботи повила Замфірове чоло. Не на довго, правда. Ясність веселого червцевого дня, широке зелене море, хвилю листу вкривше скарби дорodu, безжурне щебетання дівтори, що з галасом, обмаяна виноградними гіллячками, бігла до батька — вернули Замфірови його веселий настрій. його рожеві надії.

Сонце вже повернуло на вечірній пруг. Маріора загадала збиратись до дому. Хлопці метнулись до коний, і незабаром віз стояв запряжений, готовий вирушити в дорогу. Гарячі коні помахували обтиканими виноградним листом головами, а дівчинка в вінку з гіллячки винограду тягла за собою на віз кілька стятих батьком довгих лозин, з делікатним лапатим листом та позакручуваними тоненькими вусяками.

Нарешті коні рушили, каруца покотила ся берегом Прута і довго ще видко було щасливі обличчя дівтори та довгі зелені лози, що позвисавши з каруци аж до землі, колихали ся від швидкого руху, немов прощаючись з своїми подругами на винограднику...

В селі був рух. Цілі юрми молодіжи, одягненої в сьвяту одіж, стояли на вулицях, або простували на майдан, звідки на село ціле розходилося

глухе дудніння „дóби“ ¹⁾ в супроводі різких, пискливих згуків „кава́ла“. ²⁾ Одноманітна східня мелодія „бул'я́рські“ свідчила, що там, на майдані, танець саме у розпалі.

Окрім цього руху помічався ще й другий рух. По вулицях снували Молдавани, купчилися біля воріт, пошід тинами, вимахували руками, сперечалися, кричали. Баби своїми пискливими голосами робили справжній шарварок. Очевидячки в селі щось сталося. Коли Замфір наблизився до одної з таких купок, його зупинили, оточили каруцу зо всіх боків і хоч по розпалених обличчях Молдаван видно було, що якась цікава новина свербить їм на кінці язика, однак давним звичаєм виновнено поперед церемоніял привітання.

— Добридень, Замфіре!

— Спасибі вам.

— Що поробляєш?

— З виноградняка їду...

По цій коротенькій прелюдії, виконаній з обох сторін однаковим тоном, знялась ціла буря голосів. Чи чув він, що примар ³⁾ одібрав бумагу?... О, він пустить їх, запроданець отой, бодай би не встав в остатній день на суд Божий!... Ба, не пустить! Пустить, побачите, пустить!... То село не пустить!... Ні, це вже кінець світа настає...

Замфір нічого не розумів.

— Хто? кого не пустить? кажіть бо толком... — кидав він питання на всі боки.

¹⁾ дóба = довгастиї тарабан.

²⁾ кавал = дуже довга сопілка.

³⁾ примар = сільський староста; примарія = розправа.

— Кого!... та-ж докторів!... Прийшла до примарії бумага, що незабаром мають приїхати доктори, котрі псують виноградники.

Замфіра, наче грім з ясного неба, вразила ця звістка. Невже-ж цьому правда? — шибала думка по його голові. Невже-ж цьому правда?

— Ой, виріжуть нам виноградники, зовсім виріжуть, анцихристи! — голосила якась баба.

— Нічого, будемо звикати без вина, — зло-радо кидала увагу друга.

Замфірови не вірилось ще. Чи не пустив хто часом дурну поголоску? Треба самому дізнатись про це в примарії.

— Я зараз буду тут, тільки коні випряжу, — гукнув він в юрбу, рушаючи.

За хвилину Замфір з похмурим обличчям йшов вже у примарію. За ним потягло кілька Молдаван. Примаря не було ще з ярмарку; на дворі примарії стрів їх пан писар, дуже незадоволений, що йому перешкодили милувати ся своїми новими, ясною барви, галанціями. Він скинув на Замфіра котячими очима, настовбурчив рівні, як у кота, вуси і відповів на привитання.

— Ми прийшли до вас, „дóмнуле“ писар,¹⁾ дізнати ся, чи правда тому, буцім то прийшла бумага про докторів, що псують виноградники.

Пан писар зробив рукою та одягненими в ясні галанції ногами такий рух, наче хотів попрохати вибачення у громади, що така нечемна бумага справді існує в канцелярії примарії.

— А якже... є... є... за номером...

¹⁾ „дóмнуле“ писар = пане писар.

— Чого-ж вони хотять від нас, ті доктори? — глухо спитав Замфір.

Пан писар був у клопоті: він сам гаразд не знав, чого хотять „доктори“.

— А... а... в вині слабість така є, фільоксерия прозиваєть ся, — збрехав він, вдячно відкидаючи ногою в ясних галанцях та роблячи рукою округлий рух.

— Слабість? В вині слабість? — загула громада. — Брехня! Діди, прадіди наші пили вино, а жили по сто літ! І ми пемо, а ніхто не чув ні про яку слабість. Це нам голову морочать!... Бач, слабість знайшли!...

— І звідки-ж береть ся та слабість? — спокійно, але глухо питав Замфір.

— А... а з повітря!... — І пан писар, зморщившись, потяг носом повітре, наче помітив присутність тої слабости у повітрі...

— Ну, і що-ж, — допитував ся Замфір, — рубати муть нам виноградник?

— А рубати муть.

— Усі?

— А всі...

Молдавани обурились. Хто має право рубати їх виноградники! Та вони на шматки розірвуть першого, що підніме сокиру над кущем. Як! Вони садили виноград, вони пазували садки свої, а хтось прийде і так, з доброго дива, почне нищити їх працю? Яким правом?

— Закон!... — уклонив ся розставивши руки пан писар, ще й очи заплющив, наче прохаючи вибачення, що істнує на сьвіті такий закон.

Закон! закон! Вони вже чули те слово. Як тільки яке здирство, як тільки кривда яка громаді — зараз: закон. А хіба закон насадив їм виноградники, що дає право нищити їх? Хіба закон працював на тих виноградниках до поту крівавого? Закон, він каже! А хіба-ж на світі є такий закон, щоб відбирав хліб від їх дітий, робив їх жебраками! Ого! вони мають свій закон: забалакає він з рушниць до кожного, хто насмілиться хоч пальцем ткнути садки їх! Тоді хай судять їх!...

Громада гула, як рій роздратованих шершенів, але пан писар вже не чув того гомону. З почуттям власної висшости, з виразом невимовного призи́рства до того темного хлопства, що́ так не личив його котячому видови, пан писар округлим рухом звернувся плечима до громади і кинувши останній погляд на свої нові ясні галáнці, вступив у канцелярію.

Замфір покинув розхвильовану громаду, не вияснивши собі гаразд очікуваного лиха. Злість душила його за горло, а проклони, які посилав він усяким законам, що́ не дають бідним людям спокійно жити, не здіймали важкого каміня з серця, не зменшали злости.

А коли перелякана жінка стріла його неспокійним питаючим поглядом, він процідив крізь зуби.

— Не бійсь, нічого нам не буде. Я ще здолаю оборонити себе від напасти — і глянув знідлоба на стару турецьку рушницю, що́ висіла на стіні край мисника.

II.

Ріжні погляди.

Одної ясної днини, так коло години десятої вранці, горішньою дорогою, щó йде понад Прутом, котило ся дві молдаванські каруци. На задньому возі, де сиділо кілька чоловіків, спустивши ноги за полудрабки, чутно було веселі жарти, регіт, пісню. По грубих подотияних сорочках, по чорних запрацьованих руках, а нарешті по зелізних лопатах та всяких робочих струментах, щó визирали крізь полудрабки, можна було пізнати, що то робітники.

На передньому, помальованому зеленою фарбою возі серед дорожних клунків сиділо три молодих хлопців: два на задку воза, а один — напроти їх спиною до візника Молдавана. Цей останній солодко дрімав, звисивши здорову, круглу як кавун, голову на груди. По його опасистому круглому обличчю з чорним закрученим вусом блищала щаслива усмішка солодкого сну, а кругленьке, багато обіцяюче в будуччині черево рівно колихало ся під полами студентського кїтля. При коротенькій гладкій фігурі студента товариш його здавав ся мізерним та тендітним. Високий, худий, з закарлюченим як у кібця носом на довгому обличчю, облямованому рідкою темною борідкою, одягнений у синю французську блюзу, на котрій можна було полічити усї кістки його, він трохи скидав ся на Дон-Кіхота. Зігнувши свою довгу фігуру та спершись худими, кістлявими руками на рушницю, Дон-Кіхот [як його продражнили то-

вариші] пожадливо стежив очима за табуном диких гусий, що летів через Прут у плавні. Його очевидно дратувало, що дичина безкарно летіла над головою, захищена високістю та заборонаю полювати до Петра.

Третій подорожний, закутаний у парусиновий плащ з кобкою на білому картузі, при котрому засмалене обличчя подорожнього з підстриженою а la Boulanger білявою борідкою видавалось ще чорнішим, дивився вдумливими сивими очима в широкий краєвид.

Пошід полониною, по котрій вони їхали, широко розіслався зелений низькоділ. Срібляста биндочка Прута кривульками порізала зелені береги, ціле море хвилястого комишу ховало від людського ока блискучі озерця та гирла, блакитна імла далині повела далекі села, гори, садки. На планії хилилась від вітру пшениця, а по жовтих ярах, що збігали з гори до Прута, паявся лозиною кучерявий виноград. На чистому теплому небі тільки денне біліли кущиками хмари.

Дон-Кіхотови першому докучила мовчанка. Він злегка штовхнув дрімаючого студента.

— Колего Савченку, годі бо вам носом свистіти, он гляньте краще на той табун диких гусий; аж злість бере, що не можна дістати.

— Га?... що?... я заснув?... — прокинувся студент. — А що-ж його робити у дорозі: ні вина, ні дівчат тут немає...

— Незабаром приїдемо в село: буде те й друге.

— Ігу... а як знайдемо фільоксеру, то ті мегери й очі з лоба повидирають нам. А ви все ще,

колего Рудик, мов кіт той, пасете очима пташок? Плюньте на це діло...

Рудик нервово кинув ся.

— Плюньте на своїх дівчат краще, — відри-
зав він ображено.

— Ха-ха! Прирівняли!... А що-ж це, — по-
зіхнув Савченко, — наше „начальство“ похиюпи-
лось? На що хочете закладаю ся, що саме тепер
обмірковується ся плян кампанії антифільоксерної!
Ну, признайте ся, пане Тихович, адже я вгадав
ваші думки?

Тихович скинув очима на Савченка.

— На цей раз не вгадали, — обізвав ся він. —
Я нічого не думав, а просто милував ся краєви-
дом. А коли хочете, признаю ся щире: мене тур-
бує думка, що у Лонитах знайдемо фільоксеру.

— Вас турбує? — засьміяв ся студент. —
А я-б міг сказати ся за тих вісім годин однома-
нітної праці, коли-б не ратувала мене часом від
цього ота ваша неприятелька — фільоксера. Все-ж
таки якісь вражіння, рух, життя. Та й приємно
знайти, коли шукаєш...

— Мовчали-б краще, колего, — спинив його
Доп-Ріхот [vulgo Рудик] та не дратували пана
Тиховича своїм легкодумством. Адже ви знаєте,
як він поважно дивить ся на свою місію...

Студент махнув рукою і розцібнув китель.

Тихович нічого не відповів. За кілька хвилин
він звернув ся до візника:

— Діпáрте Лоéшти? ¹⁾

---

¹⁾ „Діпáрте Лоéшти“ — Далеко до Лоéшт?

— Яка! ¹⁾ — показав візник пужалном на провалле, в якому зникла враз дорога.

Здавалось — далі пікуди було їхати. Дорога западалась, як під землю, а за проваллем, глибини якого ще не можна було помітити, стирчали зелені шпилі гір. Але візник припинив коні і ступою спустив ся у кручу. Він в'їхав у вузке міжгірре. З одного боку дороги стирчала жовта стіна ўрвища, з другого чорніла широка безодня, дно якої мабуть ніколи не бачило сонця. Зубчасті гори кидали тінь на дорогу, пільма лізла з безодні, виповняла міжгірре, паялась по горах аж до сяючих на сонці шпилів. Стягнені віжками, під натиском каруци, коні крутились, як змії, помалу спускали віз по покрученій дорозі, щό, здавалось, провадить на той сьвіт. Виступи гір закривали дорогу — і тільки клаптик безхмарного неба синів у високости над стрімкими жовтими стінами ўрвища.

Враз, немов від маху чарівничої палички, пасмо гір розірвало ся, в широкому отворі, наче у вікні, блиснула річка, а за річкою широка простора зелених плавнів, засипана вся південним проміннем. Каруца впірнула у хвилю ясного сьвітла і покотилась берегом Прута, далеко лишивши за собою похмурі бескеди.

Незабаром показалось село, мальовничо розкидане над річкою по горі. Білі, чепурненські хати під очеретяними стріхами, з широким піддашем на мальованих стовпах, дерев'яні „кошниці“ на кукурудзу, очеретяні хлівки, крилаті акації та морви за штучно плетеними очеретяними тинами, жура-

¹⁾ „Яка“ = Ось.

влі над колодязями — все це робило гарне вражіння, свідчило про лад та достаток. Хазяїв не було в дома, всі були на роботі. Тільки депенде діди вигрівались на сонці, сидячи на призьбі, та молодичі квапливо бігли по воду, вимахуючи мідяними побіленими кухвами. Собаки, яких завжди буває безліч по селах південної Бесарабії, обпали каруцу і бігли, валуючи за нею аж до примарії, де зупинились наші подорожні.

Тихович вискочив з каруци і не обтріпуючи навіть нилу, спішно ввійшов у примарию.

Тут його стрів примар, грубий, череватий Молдаван з апатичним обличчям та наш знайомий — писар, котрий не мав уже на собі святних ясних галанців.

Тихович назвав себе.

— Міні припоручено, — додав він, — обдивити ся лоештські виноградники, щоб запевнити ся, чи вільні вони від фільоксери. Ви дістали моє оповіщення?

Примар апатично кліпнув очима, а писар настовбурчивши вуси та вирячивши котячі очі зігнув ся так, що робив вражіння людини, у котрої від страшного болю втягло назад живіт.

— А якже, відібрали... це про „фільоксерію“? О! ви тут напевне знайдете її!... — додав він з округлим рухом рук.

— Ви чому так думаєте? — звернув ся до нього зацікавлений Тихович.

— Люди мруть, — таємничо пояснив писар. — І в повітрі... — він не доказав, а тільки потягнув носом повітре, наче чув там присутність „фільоксери“.

Тихович злегка усьміхнув ся.

— Міні треба знайти квартири, — звернув ся він до примара, — для робітників і для нас. За хати я платити му. Тільки поспішіть ся, бо люди чекають на дорозі.

— Усе буде зроблено! — підхопив писар, висовуючись з хати задом та виробляючи дивні рухи ногами, на котрих, на превеликий жаль пана писаря, сьогодні не брилювали вже нові ясні галанці.

Сотник та десятник як навіжені бігали по хатах, шукаючи квартир — і не могли нігде знайти. Молдавани дізнавшись, що приїхали ненависні їм „доктори“, нізащо не хотіли пускати ворогів у хату.

Савченко з Рудиком сиділи на возі і, голодні та лихі, лаяли Молдаван.

— Яка дикість! Який брак культури! — хвилював ся Савченко. — Ти працюєш для їхнього добра, для їхньої користі, а вони тебе в хату не пускають, варвари!...

— Від коли це ви, колего, почали добачати користь у нашій праці? Я щось ранійше не помічав цього за вами. Може то з голоду? — глузував Рудик.

— А таки я голодний, коли хочете знати! — вибухнув Савченко. — Від самого раня нічого не їв, а тепер чекай на спеці, поки тебе пустять у хату!... Нічого мовити — миле життє розвідача фільоксерної комісії!

— Ех, шкода! — зітхнув Рудик. — Як би можна, забив би я оце парочку диких гусий та засмажив на маслі, знаєте, з яблуками...

— А-а! не дратуйте-ж бо!...

— Або підстрелити, знаєте, зайця, та спекти до бурачків у сметані...

— Тьфу! Мовчіть бо, бо слина котить ся...

Тихович з ганку прислуховав ся до тої розмови, зморщивши чоло. Очевидячки і його дратувала прикра ситуація.

Нарешті задиханий сотник оповістив, що квартири знайдено. Обидві каруци рушили, і наші подорожні так-сяк розташували ся.

Коли за кілька хвилин робітник ніс з шинку карафку вина, Молдавани кидали у слід йому гнівливі погляди, вигукуючи з обуренням:

— Анцихристи! Бач, самі пють вино, їм воно нічого не вадить, а людям рубають виноградники, боять ся, бач, щоб люди не вмирали, бодай би ви самі виздихали, анцихристи!

В невеличкій, ченурній молдаванській хаті, де зупинились розвідачі, сичала на столі бензинка, а на ній шкварчала яєшня, яку мистецьки вмів пряжити Савченко. Він сам, своєю власною кругленькою особою стояв зігнувшись над пательнію і з утіхою ласуна, з поширшеними ніздрями, розкошував пахощами смачної страви.

Рудик витирав склянки на вино, різав хліб.

— І де той Тихович вештаєть ся? — бурчав імпровізований кухар. — Яєшня вже готова, а його десь носить...

— Принесло вже, і, як бачу, в самий час, — обізвав ся Тихович на порозі. — Треба було поглянути, як там розташувались робітники.

Савченко загасив бензинку, триумфально поставив на стіл яєшню і з вишуканими рухами, церемоніяльно запрохав товаришів на обід.

Розмова стихла; чутно було тільки, як працювали молоді щелепи та бўлькало вино при наливанні у склянки.

По заспокоєнню голоду, Савченко сповнив склянки, закурив цигарку і звернув ся до Тиховича.

— А тепер, коли „жолудкове питання“, як кажуть Галичани, залагоджено, мушу поділити ся з вами сумним спостереженням, що наша хазяйка пеклом дише на нас. Міні, знаєте, треба було вмити ся з дороги. Я й звернув ся до хазяйки. „Де у вас вода?“ питаю її ввічливо так. — „У Пруті“, відказала міні дама. — „Це ми знаємо“, кажу я; „а чи не можна-б звідси трохи взяти?“ та й подав ся до діжчини. Ех, як не скочить моя меґера, як не вихопить діжку в мене перед носом, як не забелькоче! — „Фе“, кажу, „мадам, на віщо-ж так хвилювати ся? Це і на нерви шкодливо, і колір личка може зопсувати ся, хоч воно й так у вас нагадує торішню мамалиґу“. І що-ж ви думаєте відказала вона на таке dictum. Ото-ж нічого не відказала, а тільки плюнула, так таки й плюнула на вічний сором прекрасній половині роду людського...

Рудик сьміяв ся.

— Ну, цього факту хіба не запишете собі in libris amoris. Та хіба-ж тільки хазяйка наша?! — додав він. — Всі вони, усі Молдавани дивлять ся на нас, як на ворогів своїх, у ложці води ладні втопити нас.

— І не дивниця, — обізвав ся Тихович. — Приїздять в село якісь люди, щό не знають їх мови, через що не можуть порозуміти ся з ними, не питаючись йдуть на виноградники, рубають їх,

палять... За що? на що? яким правом? Не звісно. Та й виясни-ж такому Молдаванови, чемному, неосвіченому, що філоксера, той страшний шкідник винограду, може з часом знищити всі виноградники, хоч тепер не видно ще руйнуючої сили того маленького, а сильного ворога! Він не шійме віри. Виясни господареві, у якого зрубано виноградник, що це зроблено для загального добра, для безпеки сусідніх виноградників від зарази! Чи-ж він потішить ся таким поясненням? Або обіцяй другим, що ми не пустимо на їх садки філоксери, коли від самого початку існування комісії аж досі не було ще прикладу, щоб вдало ся нам цілком очистити від філоксери виноградники в якому небудь селі...

— Амінь, — перехопив Савченко. — Я давно вже кажу, що наша праця, наша йолопська праця нікому не потрібна... На цю псевдо-боротьбу з філоксерою ми, мов у бочку Данаїд, кидаємо гроші, силу, час...

— Вибачайте, — перебив його живо Тихович. — Ви не дали міні сказати, що дорогу до кращих результатів запиняє нам та-ж сама темнота Молдаван, бо замість помагати нам у боротьбі, вони шкодять їй, причиняють ся до розповсюдження філоксери. Я не нехтую боротьби з філоксерою, а тільки вияснюю причину ворожнечи Молдаван. Я вірю, що ще не пізно бороти ся з ворогом винограду, що ми змогли-б ще льокалізувати його, здушити, знищити і таким робом обратувати бесарабські виноградники. Нам тільки потрібні сили і кошти, великі кошти, щоб була змога обдивити ся зразу цілу Бесарабію і таким

побитом з'ясувати собі великість лиха, з яким провадимо боротьбу.

— Щасливий, хто вірить! А я таки думаю, що ми просто воду міряємо...

— Коли-б я був одної з вами думки, я-б зараз кинув службу, — вмішався Рудик.

— Фю-фю-фю! — засьміявся Савченко. — Хіба я дурний кидати службу, коли міні за неї гроші платять! Знаєте приказку: дурний дає, розумний бере...

— На цю приказку я міг би вам дещо відповісти, але маєте щастя, що хочу спати, — сказав Рудик.

Він встав зза стола і простягся на лаві, сягнувши довгими ногами аж до протилежної стіни.

За його прикладом обляглися і Тихович з Савченком.

До вечера, коли повернули з поля Молдавани, звістка про приїзд „докторів“ облетіла ціле село. Молдавани купчилися на вулицях. Скрізь помічалося роздратованне, чути було лайку, прокльони. Діди правили щось про гріхи та останній час, молодші нахвалялися не пустити ворогів на виноградники, перестріляти з рушниць, розсудливі гамували запал. На вулиці колотилося, як в горшку колотиться. Замфір шкилював примаря, називаючи його хабарником за те, що пустив у село комісію. Але справа від цього не поправлялася, ба й не вияснялася: Молдавани не знали довідне, що робити муть з їх виноградниками, який завбільшки той камінь, що завис над їх головами. Серед моря самих дивоглядних поголосок, пліток, яких не

шкодувала роздратована жінота, годі було орієнтуватись.

— Ходім краще до докторів, — гукнув врешті Замфір, — та розпитаємо ся, чого їм треба від нас.

— Ходім, ходім, це розумна рада! — згодилась громада, подаючись до Тиховичової квартири. Декільки Молдаван вступило в хату.

— А чого вам треба, люди добрі? — звернувся до них по московськи Тихович.

— Не розуміємо московської мови! Коли приїхав у наш край, хай говорить по молдаванськи! — крикнув хтось з гурту.

Кров вдарила Тиховичови в обличчя. Йому стало соромно.

— Добре, я говорити му по молдаванськи, тільки не знаю, чи зрозумієте гаразд, бо я не дуже знаю вашу мову.

— Нічого, зрозуміємо...

— Так скажіть же мені насамперед, чого ви хочете від мене? — удруге поспитав Тихович.

— Ми хочемо знати, чого ви приїхали у наше село? — виступив Замфір.

— Мене прислано сюди обдивити ся ващі виноградники і таким робом дізнати ся, чи нема там фільоксери.

— Фільоксера? Що таке фільоксера? Що це за вигадки? — гуділо в юрмі.

— Фільоксера це така рослинна воша, як от буває на кокурудзі, огірках, кропиві та других рослинах, тільки ще менша. Вона живе на виноградних корінцях, висисає з них сік — і через те кущ засихає...

— Цього ніхто з нас не бачив! У нас її немає! Старі люди скільки живуть, а такого не бачили. Не вірте, це він зуби нам замовляє! Це брехня! Нові податки з нас хочуть витягти, от що! Знаємо їх! — хвилювались роздратовані попередніми поголосками Молдавани.

— Я не кажу, що філюксеря є на ваших виноградниках, бо я ще не обдивляв ся їх. А що старі люди не бачили її, як кажете, досі, так це тому, що лиш недавно завезено в Бесарабію шкідника цього зза кордону на лозах виноградних, і він не встиг ще дуже розмножити ся. А філюксеря тим і небезпечна для винограду, що розмножуючись страшенне хутко, переходить з куща на кущ, з садка в садок. Вона може причепити ся з землею до сапи, якою підгортаєте кущ, до ніг худоби чи людини, яка проходить по зараженому місцю і таким робом її легко рознести по всіх виноградниках. Опріч того в кінці літа філюксері виростають крила, вона робить ся мушкою, перелітає з садка в садок — і кладе на кущах яйця. Тому то, як не запобігти лихови, незабаром настане такий час, що всі виноградники засохнуть...

— І що-ж ви робите, скоро знайдете її? — поважно поспитав Замфір.

— А те, що з паршивою вівцею в отарі. Навіть більше: ми зрубаємо кущі, палимо їх, а корінне з філюксерою труємо отрутою в землі, забиваємо кущ і філюксеру і таким побитом не пускаємо її далі, на здорові виноградники.

В юрмі счинив ся розрух.

— Чуєте? Вони рубають нам виноградники? Палять їх! Землю сьвяту труять! Яким правом?

Хіба вони дали нам виноградники, хіба вони працювали на них, гарували, як ми! Піклують ся, бач, непрохані добродії, що виноградники сохнуть. Коли сохнуть, хай сохнуть — Божа воля, з Богом не сварити ся... Ого! знаємо ми вас! Намножило ся вас тих вчених, що не знають важкою працею хліб заробляти та й вишукують якусь філюксеру, чи що на наші голови! Шукають те, чого ніхто не бачив, про що ніхто не чув! Ні, щоб оце хтось прийшов на виноградник, зрубав його, спалив, знищив хліб сьвятий — а-а! Скорійше їм голови постинають, ніж куці виноградні! Не пустимо, не пустимо ворогів наших на виноградники! Хай нам роблять, що знають!... А тепер розходьмо ся! „А каса! а каса!“¹⁾

Збурена, з'електризована власними похвалками юрма не вгавала. З розпалених облич, з гнівливих поглядів, палких рухів помітно було роздратованне та завзяття.

— Не раджу, — обізвав ся блідий, зрушений Тихович, — не раджу цього робити, бо як не послухаєте моєї доброї ради — то послухаєте закону, котрий вас не помилює...

— Закон! знов закон! Вони, як черепахи шкаралущою захищають ся тим законом, але молдаванський кулак дасть собі раду і з тою шкаралущою!

Вмить до стола прудкою ходою підійшов Замфір. Його обличчє було скривлене, очі палали диким огнем. Він поклав руку на папери, що ле-

---

²⁾ „А каса! а каса!“ = До дому! до дому!

жали на столі і нахилив ся до Тиховича так, що той почув тепло від його лиця.

— „Домнуде“-доктор, — сказав він: — коли ви добра людина, забирайте з собою свої закони та їдьте звідси мерщій, щоб ми про вас і не чули! — і з тими словами він почав згортати з стола папери на одну купу.

Тихович не знав вже, як покласти кінець тій прикрій сцені, коли враз почув, що в юрмі починає притихати, а серед нарізних покликів Молдаван співучий голос пана писаря бере гору над затихаючою бурею.

— І що ви робите, і що ви чините, голови нерозумні! Ех, ви! Правдиві кап-ді-бой! — гамував пан писар. — Сам цар, сам „імперат“ прислав їх сюди, а вони колотнечу роблять, немов їм „закуції“ московської забагло ся!...

Замфір відступив від стола і в дверях стрів ся з паном писарем, одягненим на цей раз у свої чудові ясні галанці. Пан писар ще здалеку робив руками такі рухи, наче на мигах прохав вибачення за брак чемности у тої неосвіченої мужви.

Тихович сердечно подякував своєму ратівникови.

За кілька хвилин Молдавани розійшлись, а пан писар у вишуканих фразах оповістив Тиховичови, що від недавнього часу помічає у вині „щось“, що конче повинно бути фільоксерою. Пан писар, боячись за своє життя, ладен навіть покинути вживання того шкідливого, зараженого хворобою трунку, скоро „доктор“ знайде його шкідливим...

А коли Тихович заспокоїв його, зраділий пан писар попрощав ся, лишаючи Тиховича на са-

моті з невеселими думками про недавно минулі пригоди.

III.

На роботі.

По неспокійній ночі Тихович разом зі сходом сонця зірвав ся на рівні ноги. Клопоти робочого дня вернули йому енергію, страчену під впливом вчорайших пригод. Треба було загадати робітникам лагодитись на роботу, ще раз поглянути на плян виноградників, послати збудити Савченка: лікар in spe любив довго поспати. Бензинка з бляшаним чайником, що служив замість самовара, сичала вже на столі, а Тихович, вмиваючись, умовляв ся з низеньким бородатим циганом, котрий покірливо схиливши на бік голову та називаючи себе чомусь Греком, прохав ся на роботу. Тихович звелів йому захопити з собою лопату та ніж — і зраділий циган метнувся до дому по струмент. За кілька хвилин надійшли Рудик з заспаним Савченком, і всі три взялись до снідання. Тихович нашвидку їв яйця, запиваючи їх каламутним чаєм. Час не стояв, було вже щось по п'ятій. Вибігши на подвір'я та запевнившись, що робітники вже готові, струменти розібрані, газу для дезінфекції в коновці доволі — Тихович ознаймив, що можна вирушати. Але зараз за ворітьми показало ся, що Рудик забув люпу, а Тихович — нотатник з плянами — і всі мусіли затримати ся, аж поки робітник не приніс те й друге. Врешті рушили.

Ранок був чудовий. В долині, над Прутом

стояв ще синій туман, але небо було ясне, прозоре, в повітрі віяла прохолода, а сонце весело усміхалось до яро-зелених акацій, жовтих комишових тинів, прибитої россою дороги.

З початку все було спокійно. Але де далі Тихович помічав, що жінки, котрі стрівались з ними йдучи по воду, кидали на них ворожі погляди, відвертались та плювали. Деякі зза воріт показували кулаки, посилаючи на здогін невиразні лайки. Дітвора вибігала з хатів і з криком: „Доктор, що псує виноградники! доктор!“ — підцьковувала на них собак та шпурляла грудками. Кілька грудок пролетіло межі Тиховичом і Савченком. Собаки обпали робітників, сікали ся до ніг та піднимали страшенний галас на ціле село. Тихович насилу стримував роздратованих робітників, не бажаючи бути свідком якоїсь ще прикрійшої сцени. Тільки оден „Грек“ йшов спокійно зі схиленою на бік головою, з обличчям сьвятого, що здав ся на ласку Божу, і, здавалось, цілком не приймав на свій рахунок епітету „фараон“, який припинала йому свавольна дітвора.

Йшли так з пів години. Аж ось скінчились очеретяні тини, лишилась з заду остання хата над глинищем, і наша „фільоксерна партія“ опинилась у долині. Вогкість в повітрі, специфічний дух болота та аєру¹⁾ давали знати про близькість річки. Вузкий, глибокий Прут блиснув врешті зза прибережних верб, а попід горами зазеленів розкішний килим виноградників.

Вступили у перший з краю виноградник. Буйна

---

¹⁾ Аєр = шувар, татарське зілля.

листва кущів синіла під рясною росою, дихала ще нічною прохолодою. Тихович розставив робітників, загадав, які кущі обдивляти ся і покликав цигана. Не виймаючи люльки з зубів, циган підбіг, з покорою схиляючи на бік голову.

— Копай отут під кущем, — навчав його Тихович; — не так, ширше треба... Тепер киркою обтруси з землі тоненькі корінці, обріж їх ножом та подай міні... Отак... а тепер копай з другого боку. Та гляди міні, обережно, щоб куща не підтяти...

Циган порастє ся під кущем, незручними руками обтрушуючи з нього росу, а Тихович пильно обдивляєть ся кожний корінець, підсуваючи иньколи під побільшуюче скло.

Грубе виноградне корінне обросло корінцями та тоненькими мочками, як бородою. Циган обтинає їх кривим „косóром“ і подає Тиховичови.

Багато-ж тих корінців — страх, як багато. Оден, два, три... десять, ціла жменя, ціла купа... Тоненькі, брунатні; вони переходять зпід куща в Тиховичові руки, а з рук падають на землю, як нікому непотрібні трупи.

Робота цілком захоплює Тиховича: він нічого не чує, нічого не бачить, опріч тих корінців, таких однакових, одноманітних, мертвих... Зерно піску, приліплене до коріння, блисне часом перед очима, налякана мурашка мов божевільна заметушить ся, шукаючи захисту між корінцями, слизький хробак протиснеть ся крізь пальці і впаде на розкопану землю... Але корінці чисті, здорові, не знають ще свого смертельного ворога...

— Загортай землю! — командує Тихович циганом, що пахає люлькою під кущем. — А тепер уважай: відлічи по рядку сім кущів, а осьмий розкопуй так, як цей... Штій? [Знаєш?]

— Штів, дómнуле...

Тихович біжить наперед. Сплетені вусиками лози запиняють йому дорогу, скроплюють росю, але йому ніколи зважати на це: він вже стоїть під кущем. І знов той дух свіжої розкопаної землі, і знов ті корінці... Кущ минає за кущем, рядок біжить за рядком...

Зігнуті вязи починають трохи боліти, натужений зір та скупчена увага женуть усякі думки, в голові робить ся якось неясно. А тут корінці, корінці і корінці... Ось мигнуло щось перед очима — жовте, кругле, дрібненьке... Не вже фільоксера? Увага подвоюєть ся, зіниці ширшають, побільшаюче скло справляє свою службу. Ні, то не фільоксера, то від механічної уразки напухла мочка... І знов корінці пересовують ся перед очима, падають на землю непотрібними трупами...

Десь здалеку, зза стіни зеленої чутно фальшивий голос Савченків:

Коли-б міні зранку
Горілочки склянку...

висьпівує він,

Тютюну та люльку,
Дівчину Ганульку —
Горілочку пив би,
Люльчку курив би,
Дівчину Ганульку
До серця тулив би...

— Гарні ідеали! — сьмієть ся Рудик зіпду куща на другому кінці виноградника.

А Тихович пильно роздивляється ся корінці. „Люлечку кури́в би, дівчину Гану́лку до серця ту́лив би“, лунає йому в руках, а в очех починає рябіти. Тихович почуває потребу відірвати врешті очи від корінців: він підносить голову і з пільгою зітхає.

А навкруги так гарно. Сонце підбилось вже височенько, на небі — ні хмаринки. В прибережних вербах щебече птаство, зелений комиш стоїть нерухомою лавою. З румунського боку вартовий жовнір, спершись на рушницю, зіід широкого козирка придивляється до роботи на молдаванських виноградниках. По дорозі за Прутом поволі котить ся гарба, запряжена волами і немилосердно скрипить здоровими немазаними колесами...

Доволі, ніколи: циган підсуває вже цілий обременок корінців. І саме тоді, як корінці, мов безконечні батови ¹⁾ війська перед отаманом, пересовують ся перед очима в Тиховича, думки натовпом але без ладу лізуть у голову. „Кого винуватити у тих обо́пільних прикростях, у тих непорозуміннях, які повстали межи нами а Молдаванами?“ — думає Тихович. „Чи не краще-б поставити діло так, щоб Молдавани дізнавались про фі́льоксеру перш у школі від попа, а не від нас, що злітаємо як сніг на голову на те, аби знищити виноградники, збурити селян та поїхати далі, на нові прикrostи й проклони...“ Але чого цей корінець має такий нездоровий вигляд? Треба його пильнійше оглянути. Ні, нічого... Так хто-ж винен: ми — осьвічені, чи Молдавани — темні?... А ну колу́п-

---

¹⁾ Батова, батава = ко́льонна. *Ред.*

нути кору цього грубого коріння... Бач, тут цілий сьвіт під корою... Акаріди та грибки розкошують собі у цій трухлявині... Але філоксери нема. Ну, і слава Богу... Це вже кілька виноградарників обдигалися — і все гаразд досі. Може й не буде тут філоксери. Коли-б не було... а то живий жаль бере рубати такі розкішні кущі, та ще обліплі китягами. Але як душно... вже, мабуть, полудень, треба-б спочити трохи, ну та нехай тоді, як скінчимо цей виноградник... Тільки шия вже болить, в голові туман, думати важко... І на віщо вони звонять лопатками, ті робітники... це так дратує нерви... А корінців же, корінців! Один скидаєть ся на другий, один такий, як другий, так наче всі ті переглянуті вже купи були одним довгим, безконечним корінцем. Ні, ті корінці просто гіпнотизують людину, притягують очі... І не хочеш дивити ся, а дивиш ся, не можеш очий відірвати від них... Ех, треба прочуматись трохи, стрепенути ся...

Тихович кидає останні корінці, підводить голову, дивить ся на небо і... о, Боже! на небі... бачить він цілу купу темних корінців, що розсіпають ся, крутять ся, мигтять в його перед очима, приймаючи різні форми... Тихович здвиг плечима, протер очі і глянув на землю. Але там вже чигає на нього працьовитий циган з покірливо схиленою на бік головою та цілим снопом корінців на лопаті. Ах, ті корінці! Під кущем корінці, у цигана корінці, в руках у Тиховича корінці, біля ніг його те-ж корінці... Ні, справді можна здуріти від тої повіді корінців — брунатних, жовтих, білих, тонких, грубих, з землею і без землі корінців!... Шість годин дивити ся на одне і те саме,

шкварячись до того на червцевому бесарабському сонці... Тихович чує, що йому млясно, що очі готові от-от заплющити ся, і здобуваєть ся на рештку енергії, аби скінчити виноградник.

Враз до уха його долітає щось, що робить вражіння холодної води, влитої за комір. Але то йому видало ся лишень, і він знов опускає підняту голову.

У ту-ж саму хвилину гучним голосом Савченко гукає вдруге:

— Фільоксера!

Тиховичови наче іскра гаряча пролітає від голови до спини. Сон раптом пірхнув від очий, голова стала сьвіжою. Він трохи блідне і зітхнувши немов з полегкістю, вимовляє одно слово:

— Єсть!...

Циган ще довбав ся чогось під кущем, але Тиховіч так гримнув на нього: „Загортай!“, що бідолашний „фараон“ з переляку випустив з рота люльку та стрімголов кинув ся сповняти наказ.

В Тиховичови прокинулись мабуть войовничі інстинкти. Твердою ходою, забувши на свою втому, шпарко подав ся він у той бік, звідки чути було Савченків голос. За хвилину Тихович дивив ся на ворога, а той ворог, дрібненький, ще менчий за рослину тлю, спокійно сидів жовтими купками на корінцях винограду.

— Кому вона ворог, а міні приятель, — жартував Савченко, показуючи на фільоксеру. — Як би не оце створіння, я далєбі заснув би під кущем, так сьогодні парно якось у повітрі.

Тиховичови не до жартів. Якесь роздратованнє обхоплює його: його все гніває, все дратує:

і той Савченко з вічними жартами і та небажана Фільоксера, що приносить завжди з собою стільки прикrostий, і Савченків робітник, котрого Тихович так любить, а про те не може спокійно дивитися на його повольні рухи, з якими той заходжує ся біля дезінфекції, мие ґазом лопату, обтрушує свою одіж. Щоб не зробити в роздратованню прикрої уваги невинному робітникови, Тихович сквапно мачає підшви у ґаз, щоб податись далі, але в ту-ж хвилину Рудик кричить з другого кінця винограднику:

— Сюди ґаз! Фільоксера!...

Тихович біжить туди, чіпляючись одержою за лозину та тички, що ще більше роздратовує його. Ось мотузочка від люпи зачепилась за тичку, припавши Тиховича до куща, а ось кущі сплелись стіною, не пускають його далі, наче благають не губити братів їх, повних ще життя й сили. Але Тихович нервовим рухом розриває лози і йде далі.

— Зараза ще молода, — показує йому Рудик рясний корінець, обліплений жовтими, як цитрина, бульбашками, з дрібною як мак фільоксерою.

Показуєть ся, що фільоксера розкидана по цілому винограднику, а зараза хоч молода — та сильна.

— До кого належить цей виноградник? — гукає на свого цигана Тихович.

Циган бачить, що тут щось дієть ся, але що — не розуміє. З витріщеними очима, наляканий, біжить він на Тиховичів голос.

— Хто хазяїн цього виноградника? — питає вдруге Тихович.

— Замфір Нерон.

Занотувавши назвище хазяїна, Тихович каже циганови копати аби-який кущ — і перша лопата землі оголює жовті, покриті фільоксерою корінці. В другому кущі — єсть, в третьому — єсть... Рудик гукає: „фільоксера“, Савченко жадає газу.

Скрізь на просторі сливе десятини, фільоксера заклала свою кольонію, почала тиху, повольну, але руйнуючу працю — і не відає, що над нею стоїть істота, котра сильною рукою відбере життя мільярдам ворогів винограду,... але докінчить разом і їх руйнуючу місію, се-б то знищить і сам виноград.

Тихович стоїть по середині садка і оком досвідченого вояки озирає будуче бойовище. Він вже забув на свою втому, на душне повітря, що пашисть жаром, на порожній шлунок, що допомагаєть ся своїх прав. Цікаво-б дізнати ся, чи велику простору захопила фільоксера, але вже пізно, вже на другу годину повернуло, а Савченко з Руденком навіть задля такого незвичайного дня не мають хіті поступити ся своїм апетитом.

Роботу покинуто.

З холоду, під крилатими оріхами волоськими полягали розвідачі поспіль з робітниками та серед веселої балачки снідають, чим хто має. Годинка сну усміхаєть ся трудягам. Треба користати зі спочинку, бо за годину-півтори знов праця, аж поки більш-менш не визначать ся границі заражених виноградників.

На щастє за виноградник Замфірів фільоксера далеко не пішла. В сусідньому садку знайдено кілька кущів, а далі — поки що — було добре.

Над вечір, закінчивши роботу, Тихович по-

спитав цигана, чи не паняв ся-б він вартувати в ночі виноградник. Циган охоче згодив ся.

— Цей виноградник слабий. Ти повинен його вартувати і не пускати нікого, навіть рідного батька. Ні худоба, ні людина не повинні ходити по винограднику. Штій?

— Штів, домнуле...

Замфір нічого не знав про своє лихо. По-
клавши, як і решта Молдаван, спокійно зачекати
кілька день на результати робіт фільоксерників,
наляканий врешті запевненням писаря, що сам
„імперат“ прислав тих докторів, Замфір хоч-не-
хоч мусів погодити ся з фактом. Ото-ж зраня по-
їхав він до млина з кокурудзою і пробув там ці-
лий день. Повернувши ввечері до дому, він тільки
й дізнав ся від жінки та сусід, що докторі хо-
дили по виноградниках, обдивляли ся корінці, але
кущів не рубали. Заспокоївшись трохи тими звіст-
ками, Замфір по вечері повів коний на нічліг у свій
виноградник, де поміж деревами росла густа трава.
Ідучи берегом Прута, Замфір пильно придивляв ся
до виноградників, щб чорніли смерком помід горами.

„От і стоять, як і стояли, ніхто їх не рубає“,
думав він. „Та й хто-б зважив ся збавляти хліб
людям... А кричали: рубати муть!... рубати муть!...
Ет, вигадки. Чого ті люди не сплещуть часом...
Вже коли сам „імперат“ прислав їх обдивляти ся
виноградники наші, то вже певне йому на віщось
це потрібне... Хай собі дивлять ся, то їх діло, аби
людям не було шкоди...

Замфір навіть повеселійшав від тих думок.

Затягши безконечну пісню, він навіть і не помітив, як доїхав до садка. Навиклі коні самі зупинились перед тином. Замфір скочив на землю і почав розв'язувати фіртку. У ту-ж мить від тину відділила ся чорна постать циганова і заступила йому дорогу.

— Не вільно! — сказав циган, кладучи руку на фіртку.

— Що таке? що ти кажеш? — не зрозумів його Замфір.

— Не вільно сюди, — обізвав ся вдруге вартовий, не беручи руки з фіртки.

Замфір засьміяв ся.

— Ти хіба не пізнав мене? Це мій виноградник, — сьміяв ся він.

— Я знаю, що ваш... Але він слабий — і доктор звелів нікого не пускати.

Замфірови потемніло в очех. Зразу він наче не розчовпав, про що річ, але за мить страшна думка блиснула йому в голові, а згасла злість спалахнула з новою силою.

— Що? — скрикнув він, хапаючи цигана за барки. — Мене не пускати на мій виноградник?!

Нещасний циган аж присів зі страху. Перехиливши з покорою на бік голову та витріщивши на Замфіра перелякані, благаючі очі, він невиразно белькотав:

— То не я... я нічого не винен... доктор казав не пускати... хоч би рідного батька, каже, не пускай...

Але Замфір не слухав його: він тільки тіпав бідним циганом та кричав йому просто в обличчя:

— Міні не вільно на свій виноградник?...

— Почекай же, — додав він трохи згодом: — я покажу тобі та твоїм докторам, як мати справу з Замфіром Нероном!... — і з цими словами Замфір потяг цигана до річки.

Надаремне переляканий на смерть циган благав пустити його, пручався, кричав: Замфір волік його до річки. Вже на березі Замфір підняв цигана до гори, аж той забовтав ногами в повітрі, струснув ним і кинув на дорогу. Бідний циган покотився по землі, але почувши волю, вмить зірвав ся на рівні ноги і обмацуючись та проклинаючи Замфіра, потрюхав до села.

Замфір стреножив коні, пустив їх у садок на пашу, а сам, все ще важко сопучи з гніву, подався між кущі. Повний місяць викотився зза гори і обсилав сріблом виноградник. Замфір уважно придивлявся до кущів, намагаючись помітити щонебудь нове, але вони були такі свіжі, такі розкішні, як і перше...

„Слабий, слабкий виноград...“ — пригадував собі Замфір циганові слова. — „Чи вони подуріли, чи що, щоб в оцих здорових, родючих кущах добачати слабість... Це якась нахаба, ніщо иньше... Але зі мною не жарти, я не дам ся на поталу...“

Замфір ходив по винограднику, нагинався, зазірав під кущі. „О! тут копали, думав він, наглянувши свіжо розкопану землю. І що вони там знайшли?...“ Замфір вклякнув під кущем. З цікавостю, що перемогла гнів навіть, він почав розгортати землю здоровим кривим ножем, що висів у нього за поясом — і незабаром добув відрізані корінці. Піднявши їх до місяця, Замфір уважно придивлявся до корінців, але нічого не бачив. Для

більшої певности він навіть понюхав корінці, але вони мали звичайний дух. Молдаван обурился. Як можна так кривдити людей! Вигадувати те, чого ніхто не бачив, чого нема на світі навіть, дурити не тільки простих Молдаван, але й „імперата“ самого! Правда, доктори — пани, а пани завжди живуть з мужиків, а дурні мужики завжди терплять панську кривду, як ті вівці, що їх стрижуть та ріжуть... Але годі! Замфір не стерпить... Хай буде, що буде... І Замфір почув новий приплив лютої, що душила йому груди, викликала жаждою пімсти.

Місяць викочував ся все вище і вище; осяяні дерева дивились на свої тіні, через Прут перекинувся срібний, як місяць, шлях у таємничі плавні, завиті сріблястим серпанком імлі.

Замфір сидів у садку затоплений в задумі і не помічав ані холодного, вогкого подиху плавнів, ні форкання коний, що гризли оддалік траву, ні далекого, ледви чутого гомону засипаючого села.

Тим часом у Тиховичову хату вскочив розхристаний циган. Тихович саме тоді оповіщав примаря про знайдену фільоксеру. Побачивши непрохоловшого ще з переляку цигана, Тихович здивувався.

— Ти чого покинув виноградник! Що стало ся!

— Мене... мене хотів утопити той шибеник Замфір... Сорочку на мені подер... Він приїхав кіньми, а я не пускаю на виноградник... Кажу: батька рідного не пущу... А він вхопив мене за барки, побив мене, сорочку на мені подер... О! гляньте, яке! о!... — хлипав переляканий циган,

висмикуючи свою брудну подерту сорочку, зпід котрої визирали темні, як спиж, волохаті груди.

Тихович зрозумів врешті, що стало ся. По його наказу примар післав десятників вигнати коні з виноградника та заказати Замфірови вступати без дозволу на виноградник.

Коли десятники наблизились до Замфірового садка, він усе ще сидів, замислившись під деревом.

— Замфіре! Замфіре! а йди сюди! — гукнули вони здалеку.

— А чого вам? — наближив ся до них Замфір.

— Тут не можна пасти коні... Примар звелів, щоб...

— А йдіть ви собі до лиха з вашим хабарником примарем та з докторами!... — вибухнув Замфір. — Я тут хазяїн, а не примар...

— Та не кричи бо, — гамували його десятники: — Криком нічого не вдієш, тільки клопоту придбаєш. Треба якимсь иньшим способом запобігти лихови, спекати ся докторів тих, що напоїлись на наші виноградники... Відколи сьвіт сьвітом, відколи Молдаван Молдаваном — ніхто не чув, щоб рубали виноград...

Замфір мовчав, насупившись.

— Добре, — сказав він переогодом, — я беру з садка коні, але... — Замфір не доказав, а тільки потряс у повітрі кулаком.

Маріора поралась ще при сьвітлі воскової сьвічечки біля мисника, а мош Діма з непритомним усьміхом проказував молитву, коли Замфір вступив у хату.

— Ти вже повернув? — здивувалась Маріора.

— Га! Повернув, бо доктори вигнали мене з виноградника. І Замфір розповів жінці вечірні пригоди.

— Що-ж тепер буде? — заломала руки молодиця, збілівши на виду.

— Може що й буде... — глухо відповів Замфір і з цими словами зняв з ців'яха рушницю, дістав з скрині порох та шріт і почав уважно набивати її.

— Що ти задумав, нещасний? — налякалась Маріора.

— То вже моє діло...

— Покинь міні зараз... Ти хочеш нас посиротити?!... — плакала молодиця.

Замфір мовчав.

— Покинь, кажу... і Маріора схопила рушницю, намагаючись видерти її у чоловіка.

Замфір підняв руку, щоб відіпхнути Маріору, але побачивши бліде, заплакане обличчя жінчине, жбурнув рушницею в куток і мовчки вийшов з хати, де довго ще голосила молодиця та неприємно осьміхався божевільний мош-Діма...

IV.

О ф і р а.

Минуло два тижні. Під той час приїздили в Лоешти якісь пани, скликали людей на Замфірів виноградник, показували їм фільоксеру. Показували і Замфірови, але він за кожним разом здвигав плечима та відвертав голову, додаючи, що такої дурниці, як та дрібненька тля, й показувати

не варто. Пани запевняли його, що фільоксера однаково за кілька літ знищила-б йому виноградник, сусіди бідкались, що такий гарний сад має пропасти, але Замфір не вірив ні тим, ні другим. Він не вірив, щоб могла істнувати на світі така жорстокість, така несправедливість, котра дала-б спромогу відняти від бідного Молдавана останній шматок хліба. Інколи передчуття лиха стискало йому серце і тоді щось шептало Замфірови, що або він або вороги його не діждуть руїни його господарства.

А тим часом виноградник стояв. Дні минали за днями, а „доктори“ все ще обдивляли ся виноградники, не рушаючи Замфірового. Замфір бачив, як возили над Прут важкі залізні бочки. „Отрута, отрута“, шептали Молдавани, значно заспокоєні тим, що більш не знаходять фільоксери, а Замфір потішав себе, що може то не отрута, а так як які ліки, або що. В серці бідного Молдавана надія боролась з жадобою дикої пімсти і часом переважало одно почуття, часом друге. А поки що — треба було чекати, щоб вияснилась справа з виноградниками.

Був чудовий липневий ранок. Замфір лагодив каруцу біля повітки, Маріора варила обідати в глиняній кабіці на подвірю. Божевільний мош-Діма своїм звичаєм годував качок та курий, а діти грались з собаками за хатою. Скрізь було тихо, спокійно.

Враз у двір вскочило два хлопці і важко відсапуючи, закричали разом:

— Дядьку Замфіре, дядьку Замфіре! ваш ви-

ноград рубають... Біжіть мерщій, а то весь вирубають та сплять...

Маріора як держала горщик у руках, так і впустила його до долу, почувши звістку. Сплеснувши руками, з несамовитим криком „Валев, валев!“ [ой, ой!] — вона вискочила на улицю перша. Замфірови в першу хвилину сьвіт замакітрив ся, у другу — він біг вже з рушницею в руках на виноградник. Дітвора з голосним лементом покопотіла за батьком. Мош-Діма, немов зрозумівши родинне нещастє, зірвав ся й собі з призьби, але тремтячі ноги зігнулись і він упав без сили на призьбу, розсипаючи налагоджену про запас мамалигу. Мутні сиві очі божевільного діда нестямно дивились у простору, усмішка застигла на виду, а мош-Діма все сидів перухомо, не помічаючи навіть, як птаство з галасом накинулось на розсипану мамалигу, а пси заходились порядкувати у кабиці...

Замфір біг за жінкою. Він нічого не чув, нічого не бачив. Не чув жіничного голосіння, не бачив її кіє, щó висмикнувшись зпід хустки від прудкого бігу, гнались за нею, як здорові чорні гадюки. В його запамороченій голові роєм ворушились тисячі думок, серце калатало в грудях, а ця довга, безконечна курна дорога, котру-б він перескочив, як би зміг, одним скоком, дратувала його несказано.

Аж ось зза шиля бухнув стовп густого диму, а Замфіром наче струснуло що. Він навіть з'упинив ся на хвилинку, тільки на хвилинку. Скажена лютість вхопила його за серце і, стиснувши міцнійше рушницю, він побіг далі. А чорний дим все

густійшає, все росте... От вже й виноградник видніється оддалік, а на ньому метушаться люди, високо здіймаючи оберемки зрубаної лози.

— Застрелю, як собаку, — шепче Замфір зсиділими устами. — Га, кати! — лютує він і біжить далі.

От уже й виноградник за кілька ступенів. Замфір врешті зважаєть ся, піднімає рушницю, зводить курок і... кидає її у рів, далеко від себе. В розпаленій голові Молдавана мигнула блискавкою друга думка:

„Ні не так... благати му краще... вони люди, вони зглянуть ся на мою бідність, на діти дрібненькі... Благати му краще...“ Він уже на винограднику.

Бистрим оком обхопив Замфір страшну картину. На доброму шматкові виноградника, оголеному від зрубаних кущів, стирчали невисокі пні, порубані та поранені немилосердною сокирою. Одні робітники, страшнійші для Замфіра від самих чортів з пекла, високо закидаючи сокири, рубали тремтячі від страху кущі, з тріскотною вивертали недорубані гіляки, ломали тички, другі — носили оберемками зрубані кущі, на котрих гойдались здорові, розкішні китяги винограду, та скидали їх на купу, обхоплену чорним димом та полум'ям. Кожен раз, коли сокира рубнула по виноградному корені або тріснула галузка, Замфір відчував біль у голові та серці, наче хто рубав йому мозок, кравав серце.

Обхопивши голову руками, Замфір тільки простогнав:

— О, Домне, Домне! [Боже, Боже!] Що-ж я подію, нещасний? Що-ж я подію?

Тихович блідий, вельми зрушений, підійшов до нього.

— Домнуле-доктор! — з благанням у помутнілих очех звернув ся до нього Замфір. — Домнуле-доктор! Не рубайте міні виноградника... я бідний, в мене діти дрібненькі... це-ж хліб мій увесь...

А коли Тихович, бажаючи щось відповісти, на знак незгоди потряс головою, Замфір мов п'яний хитаючись на ході, підбіг до куща, впав, як довгий, на землю і поклавши голову на корінне, стогнав придушеним голосом:

— Голову міні рубайте, не виноград!... голову!...

Робітники зупинились: їм стало жаль Молдавана. Господарське серце зрозуміло весь трагізм ситуації. Тихович не знав, що чинити. Він бігав від Замфіра до Маріори, вговорював їх, зацитькував, але ніщо не помагало: Замфір лежав під кущем і ревно плакав, діти зняли страшенний лемент, а Маріора, вклякнувши, обіймала кущ, як дитину та голосила, мов по мерцеві... Рясні сльози стікали по її блідому виду, капали на листя китяги...

— Чоловіче... жінко... що ви робите? схам'яніть ся... я тут нічого не винен, це все від Бога... — мало не плакав Тихович. — Ваш виноградник заражений, на корінцях зараза, вона може перейти на сусідні виноградники... Я мушу вирубати ваш виноградник...

Маріора скочила, як опечена.

— Зараза? — скрикнула вона: — на корінцях зараза?... І вмить, як дика кицька пазурами, почала розграбувати пальцями землю під кущем. Докопавшись до корінців, вкритих фільоксерою, вона рвала їх і їла з землею разом, примовляючи:

— Зараза, кажете? Хай же я перша вмру від тої зарази... хай я не доживу до вечера... Ох, коли-б міні вмерти від тої зарази...

Очи її дико палали, бліде обличчя було скривлене від болю, білі зуби рвали вкриті фільоксерою корінці, котрі Маріора несито ковтала, приказуючи в одно:

— Хай же я вмру від тої зарази...

Вона була страшна у своїй дикій розпуці.

Тихович не знав, як перервати сцену, що ставала далі нестерпуче важкою для всіх. Ні розвага, ні просьба, ні грізба — ніщо не помагало. Замфір все ще лежав під кущем, Маріора їла фільоксеру, діти плакали, аж заходили ся. Налякані, зняті жалем, робітники покидали роботу та стояли, мов зачаровані.

Надаремне Тихович запевняв Маріору, що фільоксера не вадить людям, а тільки виноградови: молодиця не слухала.

— Гей! — скрикнув врешті Тихович: йому прийшла до голови спасенна думка. — Ця жінка їла отруту, їй може зашкодити це... Подайте сюди газ з коновкою, хай вона напеть ся газу...

Оден з робітників метнув ся до коновки, а Маріора, спостерігши той рух, зірвалась на рівні ноги і блиснула на Тиховича повними гніву чорними очима.

— Бодай би ви крови власної напили ся, людожери: — скрикнула і з тими словами вискочила з виноградників.

Тихович наблизив ся до Замфіра.

— Зведіть його обережно та виведіть звідсіль! — загадав він робітникам.

На превелике диво Замфір не пручав ся. Він дозволив звести себе і тільки благав в одно:

— Голову міні рубайте, а не виноград... не відбирайте від мене хліба... не сиротіть, бо загину...

Робітники вивели Замфіра з виноградника і посадили під вербою на березі річки. Нещасний мовчки понурив голову.

А на винограднику знов закипіла робота. Сокири гупали в грубе коріння, аж листя тремтіло на гнучких лозах, здорові оберемки зрубаних кущів виростали в великі купи, а загаслий огонь знов засичав, обхопивши зелену рослину.

Та що! Замфір не бачить уже загину свого виноградника. Помутнілими очима, котрі нагадують тепер батькові, дивить ся він у простір, поза садок, кудись у гори, або поза гори. Страшне лихо придушило його: він не чує ані жалю в серці, ані гніву. Якась знемога, якесь безсилля опанувало його. Він почуває себе таким кволим, таким безпорадним, розбитим. Замфірови здаєть ся, що йому відтято руки й ноги та кинуте в якусь глибину, на дно річки. Вода заливає йому очі, уха, ніс, вливаєть ся в середину через горло, не дає крикнути, благиати помочі, а він спускаєть ся все глибше і глибше і не може ратуватись, бо не має ані рук, ані ніг... Замфір спустив ся на дно, а там лежать вже без життя діти й жінка та мов чекають

на нього. От і Замфір ліг нерухомо попліч з родиною своєю, серед могильної тиші, і так байдуже йому до всього, що колись, за життя, було милим, дорогим, для чого він тратив сили, боровся, сподівався, жив... Тепер від світа цілого відділяє його оця в кільканадцять сажнів заввишки верства текучої жовтої води, крізь котру байдужно дивиться на Замфіра завжди глухе на людські благання, вічно спокійне небо...

Тихович те-ж погано почуваєть ся. Йому не то соромно, не то жалко. Він дуже добре знає, що в лихови, яке скоїлось для Замфірової родини, немає його, Тиховичової, вини, а про те йому докучає таке почуття, як би він от... скривдив кого, або що вкрав... Безустанне Маріорине скиглинне дратує його неказано, а на бідного, мовчазного в розпуці Замфіра він не може й очий звести. Робітники працюють поволі, мляво, але Тихович не зважаєть ся обізвати ся до них, бо боїть ся почути власний голос. Він шукає, на чім би зупинитись, щоб могло поновити зломану пригодами душевну рівновагу. Блукаючий погляд Тиховичів зупиняєть ся врешті на огнищі.

Там, зпід здоровенної купи виноградної лози, перемішаної з очеретяними тичками, вириваєть ся на верх густий зелений дим. Потужний огонь працює під сподом, завзято бореть ся з вагою, що налягла йому на груди, намагаєть ся пожерти її. Жива ще рослина шипить на огні з болю, тремтить делікатним листем, скручує тоненькі вусики... От вихопилась врешті зпід купи огняна рука, струснула лозиною... і падало до долу покручене, счорніле листє. Ось витягла ся друга рука, третя...

десятки огняних рук обхопили зі всіх боків зелену купу, скрутили її, а далі зіллялись в одно здорове полум'я, котре з страшним гуготінням, як дикий звів, накинулось на виноград, жерло ягоди, листе, тички, лози... Огонь шаленів, скакав, перевертався, танцював серед диму, пався до гори і відриваючись там зубчастими клаптями, летів до неба, гинучи по дорозі в прозорому повітрі... Легенький попілець, підхоплений силою огню, злітав до гори та розходився наоколо. Відблиски світла тремтіли на землі круг огнища, як срібляста сітка, а легенькі тіни від диму швидко пересувалися по землі, без перестанку змінюючи фантастичні форми...

Тихович не спроможен був відвести очей від того видовища. В печінню сирової лозини вчувалась йому скарга хазяїв, котрі тратили в огні не тільки хліб щоденний, а щось більше, чого не можна ані зміряти, ані купити за гроші. В чорному димі, що здіймався до неба, як дим офіри, ввижались йому довголіття, тепер змарнована праця, ряд важких, голодних днів в будуччині, безсонні ночі, втрачені надії. Тиховичови було сумно. Коли-б хоч певність, що така офіра потрібна для загального добра, що робиш справді позиточне діло, а не зайву жорстокість. Ба, коли-б певність!...

Робота посувалася. Останні кущі лягли під сокирою, огонь нищив вже рештку. Тихович мусів доглядати, як засипали землею пеньки та трамбовали землю, прилагоджуючи її до труїння. Незабаром частина виноградника виглядала як кладовище, вкрите могилками, що робило дуже прикре вражіння.

Тихович вештав ся поміж пеньками, обмірковуючи плян труїння, коли здалеку, аж з крайніх виноградників, долетів до його уха стріл.

„То мабуть Рудик не витримав, — подумав Тихович: — коли-б ще лиха собі не напивав, бо на кордоні не вільно стріляти“.

За пів години надійшли Рудик з Савченком, котрі обдивляли ся крайні садки.

— Пора обідати! — гукав здалеку Савченко.

Побачивши зрубаний виноградник, обидва колеги зупинились, здивовані.

— Чисто! — розвів руками Савченко: — як бритвою зголив... О, і огні горять, як на Купала...

І весело підстрибуючи, він підбіг до огнища та згорнув ногою на огонь розкидані гіллячки.

Рудик підскочив до Тиховича. Обличчє його сяло.

— Подивіть ся, — гукав він, показуючи Тиховичови закрівавленого довгоногого вівчарика. — Я не витримав, але-ж і вдало ся міні... Ось гляньте, який гладкий! — і Рудик дмухав вівчарикови між пірячко, щоб показати, який він гладкий, та підсовував Тиховичови під ніс руку, по котрій стікала сьвіжа вівчарикова кров.

Тихович, котрий ніколи не стріляв і не любив крови, відвернув ся від закрівавленої дичини, чим образив трохи свого колегу — мисливця.

Коли Тихович, йдучи на обід, обернув ся назад, на нього глянула зпоміж виноградників якась порожнява, якась щєрба, що робила вражіннє вибитого зуба.

Серед спустошеного виноградника стояв робітник, байдужно перегортаючи ломакою попеліючий жар.

А Замфір все ще сидів марою під вербами побіч Маріори, втупивши посоловілі очи в простору...

Неспокійно спало ся Тиховичови тої ночі. У ві сні верзла ся йому всячина. То здавалось йому, що він сам рубає величезною сокирою по три кущі зараз, то що робітники замість лози покидали на огонь Замфірових дітий. А то знов бачить він, як у сильному огні горить цілий виноградник, як від нього займається навіть земля, горять кущі, палає повітря, от-от небо спалахне від страшеного жару. А з тої бурі полум'я, над котрим кружляє каркаючи ворон [і як він собі крил не обсамить? — думає Тихович], з того пекла огняного, виразно долітає до його уха Маріорин лемент: „Ох, коли-б міні вмерти від тої зарази!...“ А ворон спускається все нище та нище. З кожним махом крил він росте, більшає, пташина голова заміняється в людську, здорові крила безвладно звисають, і чорний птах падає під кущ, промовляючи Замфіровим голосом: „Голову міні рубайте, не кущ!... голову!...“ Тихович прокинувся, зрошений холодним потом. Була ще ніч. В хаті було душно і Тихович не міг вже заснути. Він одяг ся і вийшов на двір. Місяць вже зайшов. В повитій темрявою далині ледві мрів Прут; електричне світло в Галаці рівно горіло в далині, як низка чудових перлів. Тихович провештав ся по селу до раня.

На роботі ніхто вже не заваджав йому. Ні одна душа не з'явилась з села, наче ніхто не цікавився, як замість кущів виростали по садках могилки.

По обіді Тихович думав спочити, коли зиркнувши ненароком в вікно, побачив Замфіра, що йшов через подвір'я, ведучи з собою якогось діда. Тиховичови чогось голоснійше закалатало в грудях серце. Він вийшов на двір. Замфір навіть не привітався до нього.

— Домнуле-доктор, — почав він, дивлячись на Тиховича згаслими очима, — ви вирубили мій виноградник, відібрали в мене останній шматок хліба... Я не маю чим годувати свого батька і тому привів його до вас... Годуйте тепер його самі, коли позбавили мене хліба...

Мош-Діма втупив сиві мутні очі в Тиховича і божевільно усміхнувся.

Тихович здригнувся від того погляду.

— Хіба-ж я винен у вашому лихови?... — почав він, але Замфір не дав йому скінчити, махнув рукою, обернувся і вийшов з обійстя.

Мош-Діма постояв трохи, а далі сів на призьбу, не спускаючи з Тиховича мутних очей з виразом німого докору.

Тихович вскочив у хату.

„За віщо, за віщо я мушу терпіти стільки прикростей?“ — думав він, бігаючи по хаті. — „Чи-ж я хотів відібрати від них хліб, чи-ж я не ратуюю врешті своєю працею більшості від такої недолі, яка стріла оцього божевільного діда? Чи-ж я не віддаю сили своєї для добра отих Молдаван,

котрі ~~платять~~ ~~міні~~ це ненавистю!... Боже, за що-ж я мушу ~~тут~~ терпіти!..."

Тихович бігав по хаті в нервовому роздратованню. Несправедливість, офірою якою він почуваєть ся, болізно ятрить йому серце, труїть життя. Але помалу-малу думки його приймають иньший напрям.

"І лікар, думав він, ратуючи, мусить часом відтяти ноги пацієнтові, зробити його на віки калікою. А він це робить, бо мусить робити, бо вчинком своїм ратує життя людей... Не місце на сентиментальні розмірковання там, де треба ратунку... Ні, не те, не те... працює далі думка. На лікаря за ратунок ніхто не ремствує, ніхто каменем не кине, а тут!..."

Тихович бігав по хаті і не може заспокоїтись. Його тягне звідсіль геть, на простір, далше від тої душної хати, що була свідком його думок гірких, його болів сердешних. Але він не зважає ся переступити поріг, бо знає, що там стріне його непритомний погляд мутних очий божевільного з виразом тихої скарги і вразить його боляче у саме серце.

А вийшовши, не зважить ся повернути у хату, щоб знов не почути на собі докірливого погляду, не побачити нещасного діда, прикинутого йому, як винуватцеві недолі цілої родини...

Тихович не вечеряв. Цілу свою вечерю віддав він мош-Дімі. Але мош-Діма потримав її, потримав — та й викинув собакам, наче гордуючи хлібом від ворога.

Настала ніч. Тихович бачив, як старий просяг ся на призьбі під вікном і заснув, підклавши

під голову кулак. Тихович хотів винести йому свою подушку та бояв ся, що мош-Діма не прийме її від нього, як не прийняв вечері.

І знов для Тиховича неспокійна, тяжка ніч, і знов нічниці мордують його. Серед тихої, безгучної ночі встають перед нього давні спогади, пригадуєть ся житте ціле. Ще з того часу, як він почав яснійше формулювати свої думки, свої бажання — потреба розумної, живої, корисної праці стала ся для нього безпремінною умовою життя. Як гарно марилося на шкільній лаві, скільки робило ся сьміливих, але часом й недосяжних проєктів! А про те пильно вчило ся, не вважаючи на боротьбу з важкими умовами життя, на убожество, бо була гарна мета, були надії... Проминули гімназійні літа, збігли непомітно й університетські — прийшла пора здійснити мрії, знайти ту живу, розумну працю. Та ба! Не завжди так складаєть ся, як сподіваєть ся. Замість живого, корисного діла глузлива доля підсунула переписування в канцелярії якихсь сухих, нікому непотрібних паперів — і то лиш за злиденний інматок хліба. Замість живого діла — канцелярщина! Чи варто було стільки вчити ся, стільки працювати, щоб змарнувати все у чотирьох стінах, утопити свою здатність у казьоннім чорнилі, запорошити живу душу пилом відвічних шпаргалів?

Треба було покинути думку про якесь справжнє діло серед свого люду, у рідній країні. Принаймні на якийсь час покинути.

Оттоді саме несподівано трапилась посада в фільоксерній комісії. Тиховичови усьміхнулась перспектива живої діяльності хоч би у чужому

краї, на користь чужому людови. З великим запалом взяв ся він до праці; усі труднації, всі перешкоди тільки заохочували його, підбадьорували, як острога доброго коня. Перед ним було величне діло обратовання бесарабських виноградників від філоксери, і до того величного діла він міг причинити ся своїми силами. Тихович вірив в можливість боротьби з ворогом винограду, а ця віра додавала йому ще більших сил. Але час минав, роки йшли — і кожний рік щось обціпував з тої віри, з того запалу. Філоксера, не вважаючи на боротьбу з нею, з кожним роком займала все більшу і більшу простору. Підсумовуючи результати діяльності комісії за кілька літ, Тихович побачив, що комісія не змогла зльокалізувати філоксеру, не пустити її за межу звісних вже комісії філоксерних огнищ. Мало на тому: комісії не вдало ся навіть викоренити цілком філоксеру на тих огнищах. Правда, не легка та боротьба, особливе при ворогованню та темноті людности, при недостатчі грошви. Обдивившись, наприклад, виноградники у якомусь селі, де не знайдено філоксери, Тихович часом не радів, а опускав в несилі руки, бо не був певним, що виноградники, які лежать від нього на десять верстов на північ, південь, схід або захід — вільні від філоксери. А дізнати ся про це не було змоги. Уряд шкoduвав гроші на боротьбу, їх ледве ставало на роботи по огнищах та на розвідування садків у деяких селах. Ходило ся, значить, як у темній хаті, на помацки. В одному місци на боротьбу видавались усі гроші, в другому — філоксера спокійно жерла виноградники. Одною рукою здержувано її

в межах, другою — пускано на всі чотири сторони. Зрозуміло, що такий стан річий не міг не похитнути Тиховичової віри в користність такої боротьби. Однак Тихович гнав від себе зневіру. Він потішався надією, що так не може довго тягти ся, що уряд зрозуміє врешті сам некористність такої боротьби та дасть змогу обдивити ся всі виноградники в Бесарабії, дізнатись принаймні, яку силу забрав ворог — і тоді вже обмірковувати плян кампанії проти нього, — чи шукати другого способу ратунку.

А поки що, кожний зрубаний Тиховичом виноградник покладав вагу на його сумління. Не ставало певности в користність діла, ґрунт почав хитати ся під ногами в Тиховича.

От і тепер для того проблематичного загального добра, він силоміць попередив неминуче, правда, для Замфіра лихо, скривдив цілу родину, став ся для неї ворогом. Що-ж потішить його тепер, що стане надгородою за пережиті прикрости, коли сила фактів невблаганно нищить віру в користність праці, в конечність офір?

Чого-ж він мусить покутувати за чужі гріхи?

„Що робити з дідом? — турбуєть ся Тихович, бігаючи по хаті. — Його мутні, непритомні очі, раз-у-раз звернені на мене, відбирають міні спокій, сон. Це зайва крапля отрути у моє й так не солодке життє... Чи не вдати-б ся міні до примаря, може-б він зробив що з дідом?... Ні, от як буде краще: піду до попа, він повинен би залагодити цю справу...“

Вранці Тихович подав ся до попа. Жовтий, небілений дім нічим не відрізняв ся від иньших

молдаванських хат. Тільки що Тихович наваживсь увійти в двір, як йому запинила дорогу гусяча череда, що саме висипала, гегаяючи, з брами на улицу. За гусями вийшов з хворостоиною в руках пастух, високий, дзюбатий та бородатий, одягнений в молдаванський короткий „зібун“ та чорний повстаний бриль.

— Чи в дома пан-отець?

— А на що він вам? — поспитав пастух не дуже ласкаво.

— Маю діло до нього.

— Це я сам! — відповів пастух, здіймаючи бриля, зіпід котрого впало йому на плечі буйне довге волосся.

Тихович здивувався несподіваній метаморфозі: таких поїв він не бачив на Україні.

— Катінка! — гукнув під басом. — Вижени гуси на пашу!

З повіток вибігла молодиця. Пан-отець передав їй тичку і повів гостя у хату.

Коли під з гостем посідали на лавках у хаті, урядженій, як і селянські, Тихович оповів свою пригоду та прохав ради.

Пан-отець уважно вислухав його.

— Добре, я залагоджу справу, будьте спокійні, тільки...

Він урвав, немов боячись висловити якусь потайну думку.

— Тільки що? — підхопив Тихович.

— Тільки... не знаходьте більш філоксери на наших садках. У нас чимало таких хазяїв, що тільки живуть з виноградинів, — додав він, суворо дивлячись на Тиховича.

. Тихович почав вияснити йому справу. Але з того, як пан-отець на ті пояснення цідив крізь зуби: „так... так... Божа воля...“ Тихович зрозумів, що під має однакові з селянами погляди на фільоксерну справу і не скінчивши, попрощався з хазяїном.

Коли того-ж таки дня Тихович повернув з роботи — мош-Діми вже не було. Замфір забрав його до себе.

V.

Кінець чи початок?

Одного ранку Молдавани були сьвідками цікавого походу. Серед улиці котився віз, наладнований всячиною. Головне місце на возі займала залізна бочка, до якої з одного боку притулилась скриня з дрібним струментом, а з другого — дірявий мішок, так напханий дерев'яними заостреними кілочками, що вони аж вилізали крізь дірки. Все це було обкладено лопатками, відрами, бляшанками, залізними ланцюгами і другим дрібязком. Круг воза йшли робітники, хто з довгим, окованим дрючком на плечех, хто з бляшанкою, а хто з блискучою довгою машинкою — „інжектором“, котру можна-б було сміливо вважати за меч з часів крижацьких походів, як би не циліндровий бляшаний резервуар біля ручки. Попереду тої процесії йшов Тихович з високою, вузькою склянкою у руках.

Процесія тихо посувала ся серед ріжнородних згуків. Колеса торохтіли по битій дорозі,

струменти в скрині немилосердно тарабанили, ланцюги брязчали, як кайдани, бляшанки, підплигуючи на возі, звеніли, оковані залізом дрючки, черкаючись один об другий, стукали, а над усім цим пролітав часом чистий, металевий звін зачепленого резервуара машинки.

Молдавани, роззявивши рота, дивувались на ту чудну процесію, не спускали її з ока, аж поки вона не сховалась за горою. Цікавіші подались навіть горою над Прут, звідки можна було бачити все, що діється на припрутських виноградниках. Звідтіль, з вершечків гір, присівши карячки, можна бачити зелену бинду виноградників, розірвану в тому місці, де був Замфірів садок, можна дивитись на труїнне філюксері.

А варто подивити ся, бо то картина оригінальна, гідна пензля першорядного баталіста. Он під вербами, край виноградника, лежать рядком залізні бочки, ~~з~~ сірчаним вуглицем: то засоби боротьби, порох, сказати-б, філюксерійний... З одної бочки точать вже вуглець у мідяні „бідони“: звідти він піде в резервуари інжекторів. Ось на узбіччю, оперезавшись білим фартухом, розташовується оператор з своїми струментами, розкладає їх на рядні, посланному на землі. Він має ратувати поранені... інжектори. Тихович, мов полковник той, визначає місце бойовища, відмірюючи ланцюгом стосажневий квадрат. Скаче ланцюг по землі, брязчить, витягається — і вмить по всій довжині його стирчать недалеко один від другого встромлені в землю дерев'яні кілочки. І знов скаче ланцюг, знов витягається, і знов на його місці стають рядком кілочки. Земля починає їжитись

кілками, як їжак щетиною. „Готово! до бою!“ — кричить Тихович. І от наближають ся батави війська, усе по парі, по парі... Один з інжектором, другий з дрючком — і займають постать по рядках кілочків. „Починати!“ — командує Тихович. Полетіли кілочки, збиті ногами, а на місці їх загрузли в землю ostrі палі інжекторів, цокнули головки — і почалась пальба. Разно наступають інжектори, поблискуючи резервуарами, цокаючи головками, а за ними дрючки, оковані в залізо, пильно забивають дїрки, зроблені палями в землі, не дають вуглицеві втікти у повітря. Разно посувається вперед військо, лишаючи за собою голу, зґрасовану землю. Тільки й чути серед тиші: „цок! цок!... цок! цок!...“

Від залізних бочок, з котрих цівкою ллється паруюча рідина, раз-у-раз бігають з повними бідонами носії, постачають інжекторам набої. Важкий дух вуглецю розходить ся в повітря, здіймається вгору. Незвиклі Молдавани, що сидять по горах, придивляючись до труїння, крутять носами та спльовують.

А Тиховичови байдуже. Він прислухається до музики інжекторів, ловить ухом фальшиві тони.

— Гей! звонить інжектор: порожній, мабуть! — гукає він в один бік.

— До краю добивати, до краю! — звертається у другий бік.

Врешті все добре.

„Цок-цок!... цок-цок!...“

Падають під ногами кілочки, шиють землю палями інжектори, гупають дрючки, скаче ланцюг —

і знов виростають лінії кілків, знов земля наїжується кілками, як їжак щетиною.

Здається, що ті робітники з інжекторами, з дрючками — самі замінилися у частині якоїсь здоровезної машини, що добре пущена, рівно, невпинно та невблагано посуває ся вперед, робить визначене діло. Війна йде навспряжки, хоч ворогів не видно. Вони гинуть непомітно для людського ока глибоко під землею, у темряві, гинуть разом з корінням, яке годувало їх своїм соком.

Поляжуть й невинні у тій війні. Поляжуть столітні крислаті оріхи, делікатні жарделі, сіролисті айви: вуглець забере їх їдким духом. Там, де недавно ще пишалась на сонці буйна рослинність, де кипіло життя та радість, там буде гола, дика пустеля, без тіни, без билинки...

Чи не такий слід лишав за собою Атіля?

Коли роботи скінчились, Замфір міг бути певним, що на його винограднику нема більш фільоксери. Не стало теж й розкішних кущів, з якими зв'язано стільки спогадів, які годували його життя ціле. Не стало тих бочок вина, про які він марив, не стало шматка хліба... Багато дечого не стало, Пропали й дерева, посаджені дідом, прадідом може... Лишилися тільки дрібні діти, божевільний батько та хвора, безсила від перевтоми жінка. Лишився біль у серці та безталанне — і більш нічого... Ах, правда: лишилась ще глуха ненависть до всього, що зветь ся паном, що має спільність з школою, наукою, з законом...

Бідний Замфір!

Давня приказка каже, що лихо не ходить

поодінцю, а в парі. Ото-ж те лихо, що відібрало Замфірови хліб, привело з собою й слабість.

Невже той приведений товариш прийшов по жінку?

Того-ж таки дня, як зрубали їх виноградник, Маріора заслабла.

Для виснаженого важкою працею організму не багато бракувало до занепаду. Повернувши над вечір з виноградника, Маріора почула, що її тіпає пропасниця. Загорнувшись кожушанкою, вона лягла на лаві. Голова в неї палала, так що якийсь час їй навіть здавалось, що в неї не голова на в'язах, а палаюча купа зрубаного винограду. Червоні від сліз чи горячки очі мимохіть заплющились, а на чорному тлі темряви блимали перед Маріорою якісь огні, мигтіли сокири, такі ostrі, блискучі, гойдались на стятих лозах зелені рясні китяти винограду... Якісь люди метушаться перед очима, кублять ся, плигають, з осмалених, чорних стають червоними, як жар... Маріора чує власний голос: „Ох, коли-б міні вмерти від тої зарази!...“ Вона їсть корінці, а корінці ростуть у роті, розпихають його, приростають до язика — і язик стає здоровим, як гора, важким, як камінь... Сокири, що мигтіли перед очима, з прудкістю блискавки починають крутити ся над її головою, а врешті спадають на голову раз, другий... Ах, як боляче!...

Почалась горячка.

На другий день не полекшало. Горячка жерла молодицю. Маріора раз-у-раз зривалась з постелі, щоб бігти на виноградник — ратувати куші — і багато треба було сили, щоб покласти її назад на ліжко та втихомирить...

Замфір спантеличивсь. Він дозволяв ворожкам робити з жінкою, що їм забагнеть ся, аби звести її на ноги. Ворожки шептали над Маріорою, підкурювали її, поїли зіллям — нічого не помагалось. Та-ж сама горячка, та-ж маячня, той же неспокій...

В просторій молдаванській хаті, вистеленій різнобарвними килимами, обвішаній чудово-тканними рушниками — блимає перед образом лямадка. Нерівне червоне світло від неї якимось чудно зливається з денним світлом, що тоненькими смужками протискається крізь шпари в причиняних віконницях. Зразу, з світла, нічого не можна розібрати в хаті. Чутно тільки стогін слабої, чиїсь тихі хлипання та шепотання. Де далі з присмерку вирізняють ся сумна Замфірова постать, гурток жінок біля постелі слабої та скулені, заплакані діти по кутках. Замфір сидить за столом, підперши голову рукою і дивить ся кудись у простору. Трудно пізнати в нім того повного енергії, сили та життя Замфіра, яким він був ще недавно, перед місяцем. Він тепер осунув ся, його горда, міцна постать наче зігнула ся, зламалась, очи згасли, на виду осів новий вираз — вираз болю й затягості. Замфір сидів і думав. Про що він думав? Чи про свою кривду, про жінку слабу, а чи про діток дрібних, що, крий Боже, посиротіють ще... Хто його зна, про що він думав, сидячи отак, підпершись...

А там, за грубкою, під причілковою стіною, мучилась на постелі Маріора. Жовті, запалі лиця ледве заховали давні риси. Крізь спечені горячкою уста інколи добував ся тихий стогін, здорові, чорні

очи були заплющені, а коли розплющувались, жінка, здавалось, нікого не пізнавала.

Сусідки - молодиці, скупчившись над хорою, про щось з жвавістю сперечалися, показували на порозвішувану по стінах одіж, на Замфіра, на дітей. Інколи поїли хору водою з глечика.

Дітвора хлипала по кутках.

В хаті стояла задуха, пахло сухими васильками, якісь тіни ходили по стінах у присмерку.

Чекали на попа.

Врешті хтось звістив, що піп йде, а за хвилину у двері всунулась пелехата голова з дзюбатим обличчям, а за нею і довга фігура пан-отцева.

Скінчивши своє діло, піп звернув ся до Замфіра.

— Що-ж ви, нічого не робите слабій?

Замфір махнув рукою.

— Де там нічого... Ворожок та шептух була повна хата...

— А ви-б доктора закликали! — пораяв пан-отець.

Замфір нервово кинув ся.

— Доктора? — скрикнув він, а згаслі очи його блиснули зловіщим огнем. — Ніколи в світі!... О, я вже доволі маю тих докторів, доволі!...

— Може вмерти вам молодиця отак без поратунку, — вмовляв пан-отець.

— Божа воля... Божа воля... а доктора? на віщо? щоб отруїв міні жінку, як ті виноград?... Ніколи!...

І в очех Замфірових блиснула така завзятість, що пан-отець не зважив ся довше намовляти його.

— Як собі знаєте, — озвав ся він, виходячи.

Чужі порозходились. В хаті лишив ся тільки Замфір з дітьми.

Діти повилазили з кутків, прилипи до матерньої постелі. Замфір теж наближив ся до хорої, пригорнув до себе дітей і схиливши на груди голову, довго так стояв, мовчазний та замислений, як жива статуя безмірного смутку.

Роботи на лоештських виноградниках скінчилися. Савченко з Рудиком та робітниками обдигались усі виноградники — і не знайшли більш фільоксери. Тихович закінчив труїння — значить можна було вирушати з Лоешт у друге село, знов на таку-ж роботу, а може й на такі-ж прикрости. А про те Тихович поспішавсь як мога швидче покинути село, де зазнав стільки сумних пригод, де стільки витерпів, переболів душею.

От уже й річи спаковано, вже й підводи заїхали. Готово! Можна рушати.

Згорбившись, осунувшись, Тихович смутними очима поглядав на хати й оселі, що лишав за собою... Коли-б уже нові вражіння, нові місця! Враз його погляд зупинив ся на жалібній корогві, застромленій у тин. Корогов була зроблена з двох почеплених на тичці хусток: білої й чорної. То був знак, що у хаті є мрець.

— Чіне уморіт? — машинально поспитав Тихович візника.

— Фемєя а луй Замфір Нерон, — відповів той суворо.

Тихович здрігнув ся, глянув на двір і стрів ся очима з божевільним мош-Дімою. Тихий, ла-

гідний як дитина дідок на цей раз не усьміхався. Втопивши в Тиховича повні дикого гніву та не-нависні очі, мош-Діма підняв до гори кулак і потряс їм на здогін Тиховичови...

Але коні шарпнули, і мош-Діма разом з жалібною корогвою сchezли, закриті хмарою ку-ряви...

Лютый, 1895.

Академия наук УРСР
Районна Канцелярія
Офіс у Львові
№ 30

